

تحلیل محتوای کتاب‌های «هدیه‌های آسمان» دوره ابتدایی و میزان انطباق آنها با ویژگی‌های متقین در خطبه همام

The Content Analysis of the Books "Heaven Gifts" of the Elementary School and the Extent of Their Compliance with the Mottaghin's characteristics in the Hamam's Sermon

Yaghoob Zare ¹

Abstract

The purpose of this research was to analyze the content of the books "Heaven Gifts" of the elementary school (academic year 2021-2022) and the extent of their compliance with the Mottaghin's characteristics in the Hamam's sermon. The method applied in this research was the content analysis, and the document mining (textbooks) was used to collect data. Shannon's entropy method was applied to calculate the frequency, information load and importance coefficient. By examining 1409 sentences as the unit of analysis, the obtained results were as follows: the frequency of night prayer, charity in the way of God, truthfulness, patience, faith and certainty, submission and humility were, respectively, 276, 245, 244, 234, 212 and 198. In these books, respectively, the highest and lowest importance coefficient was in the 2nd grade: truthfulness with 0.331 and submission and humility with 0.108; in the 3rd grade: faith and certainty with 0.446 and patience with 0.231; in the 4th grade: charity in the way of God with 0.498 and patience with 0.331; in the 5th grade: faith and certainty with 0.498 and submission and humility with 0.398; and in the 6th grade: charity in the way of God with 0.702 and patience with 0.403. This research showed that the distribution of some specific Mottaghin's characteristics in the content of the books and units of analysis have little balance and adaptation.

Keywords: Hamam's sermon, content analysis, books of Heaven gifts, elementary school, Mottaghin's characteristics

1. (Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Payam Nour University, Tehran, Iran. y.zare@pnu.ac.ir

Received: 2023 June 29

Accepted: 2023 November 1

یعقوب زارع^۱

چکیده

هدف این پژوهش تحلیل محتوای کتاب‌های «هدیه‌های آسمان» دوره ابتدایی (سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰) و میزان انطباق آنها با ویژگی‌های متقین در خطبه همام بود. روش این پژوهش تحلیل محتوا و برای گردآوری داده‌ها از روش سندکاوی (کتاب‌های درسی) استفاده شد. برای محاسبه فراوانی، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت روش آنتروپی شانون به کار رفت. با بررسی ۱۴۰۹ جمله به عنوان واحد تحلیل، این نتایج حاصل شد که مؤلفه‌های نماز شبانه، انفاق در راه خدا، راستگویی، صبر و شکیبایی، ایمان و یقین و خضوع و فروتنی به ترتیب ۲۷۶، ۲۴۵، ۲۴۴، ۲۳۴، ۲۱۲ و ۱۹۸ فراوانی را داشتند. در این کتاب‌ها به ترتیب بیشترین و کمترین ضریب اهمیت در پایه دوم، مؤلفه راستگویی ۳۳۱٪ و خضوع و فروتنی ۱۰۸٪؛ پایه سوم، ایمان و یقین ۴۴۶٪ و صبر و شکیبایی ۲۳۱٪؛ پایه چهارم، انفاق در راه خدا ۴۹۸٪ و صبر و شکیبایی ۳۳۱٪؛ پایه پنجم، ایمان و یقین ۴۹۸٪ و خضوع و فروتنی ۳۹۸٪ و پایه ششم، انفاق در راه خدا ۷۰۲٪ و صبر و شکیبایی ۴۰۳٪ به دست آمد. این پژوهش نشان داد که توزیع بعضی ویژگی‌های متقین در محتوای کتاب‌ها و واحدهای تحلیل، تعادل و انطباق کمی دارند. **واژگان کلیدی:** خطبه همام، تحلیل محتوا، کتاب‌های هدیه‌های آسمان، مقطع ابتدایی، ویژگی‌های متقین

۱. استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران. y.zare@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۰

مقدمه و بیان مسئله

یکی از عمده‌ترین مشکلات بشر در عصر کنونی، بی‌توجهی به اصول اخلاقی و ارزش‌های انسانی است که هر روز بیشتر از پیش، برخی از انسان‌های عصر حاضر را به سمت فساد و تباهی سوق می‌دهد (ابراهیمیان و گنجی، ۱۳۹۵، ص ۲). چنان‌که می‌توان گفت اگر اخلاق و ارزش‌های اخلاقی مدنظر قرار می‌گرفت، محاکم قضایی از شاکه و متهم آکنده نبود؛ همچنین اگر پرهیزگاری و تقوا پیشه می‌شد، جوامع انسانی بدین اندازه نیازمند پاسبان و مأمور نبود. به تعبیر بسیاری از مریبان و روان‌شناسان، کلید حل مسائل اجتماعی در رشد اخلاقی و پرهیزگاری است (مظفری، ۱۳۹۹، ص ۲۲). از سوی دیگر همزمان با نهادینه شدن و اهمیت تعلیم و تربیت در توسعه جوامع و بالندگی نسل جوان و نوجوان، تلاش‌های فراوانی برای قانونمند کردن این فرایند بزرگ آغاز شده و تعلیم و تربیت به شاخه‌های زیادی تقسیم شده است؛ از این رو برنامه‌های درسی به مثابه قلب تعلیم و تربیت و ابزاری در جهت تحقق اهداف آموزش و پرورش بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۲). محتوا یکی از عناصر هر برنامه درسی است. محتوای برنامه درسی شامل دانش‌ها، مهارت‌ها، فرایندها و ارزش‌هاست که دانش‌آموز در ضمن آموزش یا در فرایند یاددهی-یادگیری با آن تعامل می‌یابد (جعفری هرندی، ۱۳۹۱). بر این اساس می‌توان گفت که نظام تربیت رسمی (به طور اعم) و برنامه‌های درسی (به طور اخص) از عوامل تأثیرگذار در رشد و تعالی انسان‌ها هستند و بدین ترتیب مدارس نمی‌توانند و نباید در برابر این موضوع ساکت باشند. در این میان آموزش و پرورش ابتدایی از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ زیرا کودک با ورود به مدرسه که محیطی جدید و متفاوت با خانواده می‌باشد، در وضع نسبتاً دشواری قرار می‌گیرد که او را به تلاش برای سازگاری با شرایط جدید دعوت می‌کند. این تلاش شرط رشد اجتماعی کودک می‌باشد که سازگاری‌های اجتماعی آینده کودک تا اندازه زیادی به موفقیت و شکست در این تجربه بستگی دارد (شکوهی، ۱۳۷۷، ص ۸۹). در واقع نخستین بنای سازندگی شخصیت کودکان و درنهایت سازندگی اجتماع در همین سال‌های اولیه دوران ابتدایی گذاشته می‌شود؛ به همین دلیل است که نه تنها در کشور ما بلکه در همه کشورهای جهان، بخش عمده‌ای از امکانات و نیروی انسانی برای پژوهش‌های علمی و برنامه‌های تحقیقاتی در این دوره متمرکز می‌شود؛ در نتیجه این دوره هم از نظر کیفی و هم از نظر کمی از اهمیت خاصی برخوردار است (جعفری هرندی، ۱۳۹۱، ص ۵۹)؛ بدین ترتیب در

نظام های آموزشی، کتاب درسی ابزار اصلی تعلیم و تربیت است. معلم و دانش آموزان در فرایند یاددهی و یادگیری به کتاب تکیه و وابستگی دارند. هرچه محتوای کتاب های درسی در فراهم کردن بستر مناسب برای تفکر پریارتر باشد؛ از یک سو به پرورش انسان هایی توانا و نوآور کمک شایانی خواهد کرد و از سوی دیگر به حفظ استقلال، رشد و شکوفایی جامعه کمک مؤثر می کند (ندری پنجکی و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۱۶). با توجه به آنکه آموزش مسائل دینی و تربیت دینی در جامعه ما از مهم ترین اهداف و دغدغه های آموزش و پرورش است، تحقق بخشی به این اهداف و برطرف کردن این دغدغه ها و آموزش مسائل دینی و تربیتی با گنجاندن این مطالب در کتب درسی دین و زندگی امکان پذیر است؛ همچنین افزایش سطح اطلاعات دینی، رشد تعالی معنوی و شخصیتی افراد را موجب می شود (متقی زاده و یعقوبی، ۱۳۹۵). در سال های اخیر، توجه به نیازهای نو در عرصه آموزش دین، رویکردهای جدید در امر آموزش، توجه بیش از پیش به جنبه های نگرشی آموزه های دینی، لزوم بهره گیری از روش های نوین در تعلیم و تربیت و به کارگیری تربیت دینی به منظور شکل گیری رفتارهای مثبت و تقویت احساس دینی از راه شناخت دین و تفکر در آن، که همه برخاسته و برگرفته از نظرات صاحب نظران و کارشناسان تعلیم و تربیت است، متخصصان دینی را بر آن داشت تا با برنامه ریزی دقیق در این باره دست به تهیه برنامه ای نوین برای تعلیم و تربیت بزنند. کتاب های درسی، دانش آموزان را در معرض عقاید و افکار گوناگون قرار می دهند (نوریان، ۱۳۹۰)؛ از این رو کتاب های «هدیه های آسمان» با هدف آشنایی دانش آموزان با مفاهیم دینی و ایجاد نگرش و باور دینی در آنان، جزء اساسی ترین دروس دوره ابتدایی به شمار می روند. با تحلیل محتوای کتاب های درسی، نقاط قوت و ضعف محتوا آشکارتر و ضرورت ایجاد یک برنامه استاندارد و سازمان یافته، بیشتر احساس خواهد شد (نوری و همکاران، ۱۳۹۷).

در بررسی پیشینه پژوهش مشخص شده است که در چندین پژوهش درباره تقوا و ویژگی های متقین و نیز تحلیل محتوای کتاب «هدیه های آسمان»، با توجه به مؤلفه های اعتقادی چون مهدویت، رستگاری، اخلاق، دعا و دیگر مؤلفه های اعتقادی به صورت جداگانه توجه شده است، اما پژوهش حاضر به بررسی محتوای هدیه های آسمان در همه پایه های ابتدایی با توجه به میزان انطباق آنها با ویژگی های متقین در خطبه همام می پردازد؛ از این رو مهم ترین یافته های پژوهشی که با موضوع انتخاب محتوا و تحلیل آنها در این کتاب ها انجام شده

است، به اجمال ارائه می‌شود:

در پژوهش حسین اعظمی (۱۳۹۶)، یکی از راه‌های رستگاری همان نگهداری خود از زشتی‌ها و بدی دانسته است که در قرآن و روایات با عنوان «تقوی» معرفی شده و کسانی که می‌خواهند به رستگاری برسند، زندگی پاک داشته باشند، خداوند از آنها راضی باشد و از نعمت‌های دنیوی و اخروی بی‌بهره نباشند، می‌بایست خود را از بدی‌ها حفظ کنند و کارهای خوب و شایسته انجام دهند تا هم خود و جامعه پاکیزه بماند. رازانی (۱۳۹۶) در پژوهشی دیگر نشان می‌دهد که شعرا و نویسندگان فارسی‌زبان از گذشته تا امروز صفات متقین را با تکیه بر خطبه‌های امام در آثار خود به کار برده و در این زمینه پیرو حضرت علی علیه السلام بوده‌اند؛ همچنین نبی‌لو (۱۳۹۵) در پژوهشی به بررسی رابطه متقابل تفکر و تقوا در قرآن کریم و به بیان تأثیرات تفکر در تقوا و برعکس می‌پردازد. پس به معبر قرار گرفتن تفکر برای تقوا و تعمیق تقوا توسط تفکر در بخش تأثیرات تفکر بر تقوا اشاره می‌کند و هدایت فکری و هشداردهی را در بخش تأثیرات تقوا بر تفکر مورد توجه قرار می‌دهد. جعفری هرنندی (۱۳۹۱) با تحلیل محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی به لحاظ میزان توجه به مباحث مهدویت نشان می‌دهد که در بررسی محورهای مفهومی مرتبط با مهدویت، بیشترین توجه به محور، گفتار، رفتار، سیره و کمترین توجه به محور ظهور و اتفاقات پس از آن صورت گرفته است. سیمپاری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه تقوا و هدایت و تأثیر آن بر سلامت اجتماعی از منظر قرآن» نشان می‌دهند که متقین در مرحله آغازین و ادامه مسیر تقوا به هدایت الهی نیاز دارند و از آن بهره‌جسته‌اند؛ همچنین هدایت الهی مراتب مختلفی دارد که این مراتب در درجات تقوا اثر مستقیم می‌گذارند. خودداری از پیروی هدایت الهی سبب گمراهی و در نتیجه محرومیت از تقوا می‌شود. هدایت بر تقوا اثری مستقیم دارد و هدایت الهی برای متقین و کسانی که در مسیر تقوا قرار گرفته‌اند، در حال ازدیاد است. مظفری (۱۳۹۹) در پژوهشی تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی شش پایه ابتدایی را براساس میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاقی بررسی کرده و نتایج نشان داده است که اخلاق سیاسی از بیشترین میزان و اخلاق اجتماعی از کمترین میزان توجه برخوردار است. بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که درباره تقوا و ویژگی‌های متقین به صورت عمومی و کلی می‌توان به مقالات و پژوهش‌هایی اشاره کرد، اما در این میان پژوهشی که از نظر موضوع و روش کار مشابهی باشد، چندان به چشم نمی‌خورد. با توجه به آنکه کارهایی که در قالب پژوهش

در زمینه بررسی ویژگی های متقین انجام شده است؛ با وجود مشترکاتی که می تواند میان آنها با پژوهش پیش رو وجود داشته باشد، تحقیقی دیده نمی شود که دقیقاً به موضوع تحلیل محتوای کتاب های هدیه های آسمانی دوره ابتدایی و میزان انطباق آنها با ویژگی های متقین در خطبه همام پرداخته باشد و از آنجا که کتاب درسی در ایران مظهر تحولات برنامه درسی و محور آموزش و سنجش به شمار می رود، نارسایی های آن در عمل از بنیادی ترین مشکلات نظام آموزشی به شمار می روند. در این زمینه کتاب های «هدیه های آسمان» به عنوان یک درس با دنیای متحول فکری، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی جامعه، پیوندی مستقیم دارند و تحولات، اندیشه ها و عمل دانش آموزان را به سرعت متأثر می سازند. پس با توجه به اهمیت موضوع، پژوهش حاضر می کوشد تا به تحلیل محتوای کتاب های «هدیه های آسمانی» دوره ابتدایی بپردازد و میزان انطباق آنها را با ویژگی های متقین در نهج البلاغه مشخص کند.

با توجه به آنکه ویژگی های متقین در خطبه همام از امام علی علیه السلام برگرفته از کلام وحی است؛ برای تعیین چارچوب علمی مشخص در تحلیل محتوای دقیق تر و بهتر کتاب های هدیه های آسمان (دوره ابتدایی) شش صفت از ویژگی ها و اوصاف متقین، یعنی صبر و شکیبایی، راستگویی، خضوع و فروتنی، انفاق در راه خدا، ایمان و یقین و نمازهای شب را که خداوند در قرآن کریم درباره پرهیزگاران بیان فرموده است (آل عمران، ۱۶ و ۱۷)، مبنای تحلیل محتوا کتاب های هدیه های آسمان در این پژوهش قرار گرفت.

پرسش های پژوهش

پرسش اصلی پژوهش

انطباق محتوای کتاب های هدیه های آسمان پایه دوم تا ششم ابتدایی با ویژگی های متقین در خطبه همام به چه میزان است؟ برای بررسی این سؤال پژوهشی سؤالات فرعی زیر بررسی می شوند.

پرسش های فرعی پژوهش

۱. انطباق محتوای کتاب های هدیه های آسمان دوره ابتدایی با ویژگی صبر و شکیبایی در خطبه همام به چه میزان است؟
۲. انطباق محتوای کتاب های هدیه های آسمان دوره ابتدایی با ویژگی راستگویی در خطبه

همام به چه میزان است؟

۳. انطباق محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی با ویژگی خضوع و فروتنی در

خطبه همام به چه میزان است؟

۴. انطباق محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی با ویژگی انفاق در راه خدا در

خطبه همام به چه میزان است؟

۵. انطباق محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی با ویژگی ایمان و یقین در

خطبه همام به چه میزان است؟

۶. انطباق محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی با ویژگی نماز شبانه در

خطبه همام به چه میزان است؟

مبانی نظری پژوهش

توجه به تربیت دینی و اخلاقی از دیدگاه اسلام، همواره به مثابه اصلی اساسی در سعادت انسان مورد توجه بوده و هست و به همین سبب از آغاز آفرینش بشر، خداوند پیامبرانی را برای هدایت انسان‌ها و برنامه‌ای با عنوان دین اسلام نازل فرموده و در هر عصری پیامبری را مأمور رسالت کرده است که آخرین آنها حضرت محمد ﷺ و کتاب تربیتی او قرآن نام دارد. عمل به دین حضرت محمد ﷺ در نهایت رسیدن به سعادت وعده داده شده است (نصرو همکاران، ۱۳۹۳، ص ۹۹). یکی از راه‌های رستگاری همان نگهداری خود از زشتی‌ها و بدی‌هاست که در قرآن و روایات به عنوان «تقوا» معرفی شده است؛ پس کسانی که می‌خواهند رستگار شوند، زندگی پاک داشته باشند، خداوند از آنها راضی باشد و از نعمت‌های دنیوی و اخروی بی‌بهره نباشند، باید خود را از بدی‌ها حفظ کنند و کارهای خوب و شایسته انجام دهند تا هم خود و جامعه‌شان پاکیزه بمانند؛ این گروه «متقین» نام دارند و قرآن کریم برای اهل تقوا (متقین) ویژگی‌هایی را بیان می‌کند (حسین اعظمی، ۱۳۹۶، ص ۱۳) که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

از دیدگاه قرآن کریم، پرهیزگار و نیکوکار کسی است که مؤمن، معتقد، وفادار، کریم و شکیبا باشد؛ در این باره خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالصَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ

الْمُتَّقُونَ؛ نیکی، (تنها) این نیست که (به هنگام نماز) روی خود را به سوی مشرق و (یا) مغرب کنید و (تمام) گفتگوی شما درباره قبله و تغییر آن باشد و همه وقت خود را مصروف آن سازید، بلکه نیکی (و نیکوکار) کسی است که به خدا و روز رستاخیز و فرشتگان و کتاب (آسمانی) و پیامبران ایمان آورد و مال (خود) را با همه علاقه‌ای که به آن دارد، به خویشاوندان، یتیمان، مسکینان، واماندگان در راه، سائلان و بردگان انفاق می‌کند. نماز را برپا می‌دارد و زکات را می‌پردازد و (همچنین) کسانی که به عهد خود (به هنگامی که عهد بستند) وفا می‌کنند و در برابر محرومیت‌ها و بیماری‌ها و در میدان جنگ استقامت به خرج می‌دهند؛ اینها کسانی هستند که راست می‌گویند و (گفتارشان با اعتقادشان هماهنگ است) و اینها پرهیزکاران و یا متقین هستند» (بقره، ۱۷۷).

در نهج البلاغه خطبه‌ای به نام «خطبه همام» وجود دارد که به طور مرسل نقل شده است. در طلیعه این خطبه آمده است که یکی از اصحاب امام علی علیه السلام به نام همام نزد آن حضرت رفت و درخواست کرد که ایشان ویژگی‌های پرهیزگاران را برای او برشمارند. حضرت از این کار سرباز زدند و از همام خواستند که پرهیزگاری پیشه کند و کار نیکو انجام دهد، اما همام بر درخواست خود اصرار ورزید. حضرت خطبه‌ای را در وصف پرهیزگاران بیان فرمود؛ این خطبه با اضافات و اختلافات جزئی در بسیاری از روایات دیگر نقل شده است. در برخی منابع روایی، آن را امام باقر علیه السلام و در برخی دیگر امام صادق علیه السلام روایت کرده‌اند؛ از جمله ابوحمزه ثمالی از یحیی بن ام‌الویل و او از بکالی آن خطبه را نقل می‌کند (مجلسی، ۱۳۶۶، ج ۶۸، ص ۴۳۸). در این روایت همام درباره ویژگی‌های شیعیان از حضرت می‌پرسد و حضرت به تبیین ویژگی‌های متقین می‌پردازد.

در خطبه همام رفتارهای فردی، اجتماعی و عبادی متقین به‌گونه‌ای تصویر شده است که گویند همام از شیعیان امام علی علیه السلام بود که حضرت خطبه متقین را در پاسخ به درخواست او ایراد کرد. او با شنیدن اوصاف متقین از زبان امام علی علیه السلام بیهوش شد و درگذشت. نیک‌گفتاری، میانه‌روی، فروتنی، گوش دادن به علم سودمند، حریص در طلب دانش، شکیبایی در سختی، بخشیدن کسی که بدو ستم کرده، دوری از سخن زشت و فروردن خشم از جمله اوصاف اجتماعی افراد باتقوا است که در این خطبه بدان اشاره می‌شود. حضرت علی علیه السلام درباره اوصاف فردی متقین به مواردی چون بدگمانی به خویشان، ترس از ستایش

دیگران، ایمان همراه با یقین و بردباری اشاره می‌فرماید؛ همچنین در خطبه متقین رابطه انسان متقی با خالق هستی در قالب نمازهای شبانه همراه با تلاوت قرآن، دواجویی از قرآن، اثرگذاری آیات قرآن بر جان آنها، خشوع در عبادت و یاد و سپاس خدا در طول شبانه‌روز بیان می‌شود (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۸). در پژوهش حاضر شش صفت از ویژگی‌ها و اوصاف متقین که خداوند در قرآن کریم درباره پرهیزگاران می‌فرماید (ر.ک: آل عمران، ۱۱۷:۱۶) و در خطبه همام مورد توجه امام علی علیه السلام بوده است، مبنای تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان قرار گرفت.

فروتنی: تواضع از فضائل اخلاقی به معنای فروتنی است. در قرآن، حدیث و متون اخلاقی و عرفانی بر آن تأکید شده است. این واژه در اخلاق دینی مسلمانان جایگاهی ویژه دارد و آن را از حد صرف فضیلتی ممدوح فراتر می‌برد. متون دینی سرشار از نمونه‌های اخلاقی تواضع است و بیشتر بزرگان دین به این صفت ستوده شده‌اند. در این باره امام صادق علیه السلام می‌فرماید: *إِنَّ فِي السَّمَاءِ مَلَكَئِينَ مُؤَكَّلِينَ بِالْعِبَادِ، فَمَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ؛* در آسمان دو فرشته بر بندگان گماشته شده‌اند، پس هر کس برای خدا تواضع کند، او را بالا برند و هر کس تکبر ورزد او را پست گردانند» (کلینی، ۱۳۹۲، ج ۲، ص ۱۲۲).

صبر و شکیبایی: امام علی علیه السلام در مورد صبر و شکیبایی می‌فرماید: *الْجَلْمُ وَالْأَنَاةُ تَوَامِنُ يُنْتَجُهُمَا عُلُوُّ الْهَيْمَةِ؛* بردباری و وقار دو همزادند که از بلندی همت زاده می‌شوند (مجلسی، ۱۳۶۶، ج ۸، ص ۶۸، ص ۴۲). *جَلْمٌ* فضیلتی اخلاقی است که هم به انسان و هم به خدا نسبت داده می‌شود. این صفت در انسان به معنای بردباری در رفتار با دیگران و در مواجهه با ناگواری‌های زندگی است و حلیم بودن خدا، تأخیر او در عقوبت گناهکاران می‌باشد که از روی تفضل و با وجود توانایی بر کیفر آنها صورت می‌پذیرد. بنابر احادیث شیعه، حلم موجب میانه‌روی انسان در امور و آرامش یافتن روان او می‌شود.

ایمان و یقین: ایمان مفهومی است که حکایت از اعتقاد و باور درونی دارد. ایمان در لغت به معنای تصدیق می‌باشد. در متون اسلامی، افزون بر معنای لغوی به معنای باور قلبی و التزام در مقام عمل نیز آمده است (اعرافی، ۱۳۸۵، ص ۴۳). در مورد یقین آمده است که آن مرتبه‌ای عالی از معرفت و از بالاترین مراحل سلوک و کمالات انسانی می‌باشد و یقین علم در درجه

۱. «الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا أَمَمًا فَأَغْوَيْنَا دُنُوبَنَا وَفَنَّا عَذَابَ النَّارِ، الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَنُوتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ؛» (پرهیزگاران) کسانی‌اند که می‌گویند: پروردگارا! برآستی که ما ایمان آورده‌ایم، پس گناهان ما را ببخش و ما را از عذاب آتش حفظ فرما، (پرهیزگاران، همان) صابران و راستگویان و فرمانبرداران فروتن و انفاق‌کنندگان و استغفارکنندگان در سحرها هستند».

نهایت است؛ به گونه‌ای که هیچ شک و تردیدی در آن راه ندارد. از نگاه اهل یقین، هیچ شیء و فعلی موجودیت مستقل از خدا ندارد و همه چیز در بحر اذن او غوطه‌ور است (باقری، ۱۳۸۲، ص ۱۸۴). خداوند برای آنکه ابراهیم علیه السلام را به یقین برساند و چشم او را به نگاه ملکوتی باز کند، می‌فرماید: «وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ؛ و این گونه ملکوت آسمان‌ها و زمین را به ابراهیم نمایانندیم تا از جمله یقین‌کنندگان باشد» (انعام، ۷۵).

نمازهای شب: نماز عملی عبادی است که پنج بار در اوقات معینی از شبانه‌روز واجب است. نماز نخستین عبادتی می‌باشد که بر پیامبر صلی الله علیه و آله و پیروانش در مکه واجب شد؛ همچنین در قرآن و متون دینی از آن به عنوان «ستون دین» و «شرط قبولی سایر اعمال» یاد شده است. درباره فواید نماز شبانه امام علی علیه السلام می‌فرماید: «قيامُ اللَّيْلِ مُصْحَفَةٌ لِلْبَدَنِ وَ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ عَزَّ وَجَلَّ وَ تَعَرُّضٌ لِلرَّحْمَةِ وَ تَمَسُّكٌ بِأَخْلَاقِ النَّبِيِّينَ؛ بیداری شب موجب سلامتی بدن و خشنودی پروردگار بزرگ و در معرض رحمت و لطف خدا قرار گرفتن و چنگ زدن به اخلاق پیامبران است (مجلسی، ۱۳۶۶، ج ۸۷، ص ۱۴۴) و پرهیزگاران را به نماز شبانه سفارش می‌کنند و می‌فرماید: «أَوْصِيكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ أَوْصِيكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ الْحَبْرُ؛ شما را سفارش می‌کنم به شب زنده‌داری، شما را وصیت می‌کنم به شب زنده‌داری». امام علی علیه السلام درباره نماز شبانه می‌فرماید: چه بسا شب‌زنده‌دارانی که ایستادن و نمازگزاردن‌شان جز بیداری و رنج حاصلی ندارد؛ چه نیکو است بر خواب زیرکان (نهج البلاغه، حکمت ۱۳۷).

راستگویی: صداقت و راستی از خصوصیات عالی اخلاق انسانی می‌باشد که در آموزه‌های اسلامی از زمینه‌های اساسی ارجمندی و نیک‌بختی انسان شناخته شده است. پیشوای صادقان و مولای متقیان، صداقت را ارجمندترین و والاترین صفت معرفی می‌فرماید و از راستگویی به عنوان اساس هر نوع اصلاح فردی و اجتماعی نام می‌برد (تمیمی آمدی، ۱۳۷۷، ص ۳۷۱) و همچنین حضرت می‌فرماید: «الصَّدْقُ عِمَادُ الْإِسْلَامِ وَ دَعَامَةُ الْإِيمَانِ؛ راستگویی مایه صلاح هر چیز است» (تمیمی آمدی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۴۰). در مقابل، کذب و دروغگویی را ریشه همه فسادها و سرچشمه همه تباهی‌ها می‌داند: «الْكُذْبُ فَسَادُ كُلِّ شَيْءٍ؛ دروغگویی موجب تباهی هر چیز است» (همان، ص ۲۸۱)؛ بنابراین اگر همه فعالیت‌ها و اقدامات انسان بنا بر صدق و راستی نهاده شود و از هرگونه ناراستی پیراسته باشد، زمینه‌های نیک‌بختی و گران‌قدری برای او فراهم می‌شود؛ چنان‌که گشایش دریاچه‌های سعادت و بهروزی به سوی جامعه بشری، جز با استوار

کردن پایه صداقت میسر نخواهد شد (ابراهیمی، ۱۳۹۴). پس حق تعالی مؤمنان را در کنار فراخوانی به تقوا به همراهی با صادقان نیز فرمان می‌دهد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از خدا بپرهیزید و با صادقان باشید» (توبه، ۱۱۹). مقصود از صادقان در این آیه شریفه کسانی‌اند که در اندیشه، پندار، گفتار، کردار و در نهان و آشکار وجودشان ذره‌ای دروغ و ناراستی راه ندارد و وجودشان سراسر صدق و راستی است.

انفاق در راه خدا: در نهج‌البلاغه از انفاق در راه خدا به عنوان سرمایه‌گذاری برای آخرت و نیز غنیمت و نه غرامت تعبیر شده است. امام علی علیه السلام در حکمت ۱۳۸ نهج‌البلاغه به یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های انفاق و بخشش در راه خدا اشاره کرده، می‌فرماید: «مَنْ أَيَقَنَ بِالْخَلْفِ جَادَ بِالْعَطِيَّةِ؛ آن که پاداش الهی را باور دارد، در بخشش سخاوتمند است». چنان‌که خداوند متعال می‌فرماید: «... وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ؛ و هر چه را (در راه خدا) انفاق کنید، پس او (خدا) عوض آن را می‌دهد (و جای آن را پر می‌کند) و او (از) بهترین روزی دهندگان است» (سبأ، ۳۹)؛ بنابراین کسانی که به وعده‌های الهی ایمان و یقین داشته باشند و بدانند در برابر هر انفاق در راه خدا، بهتر و بیشتر از آن را در این دنیا یا در آخرت و یا در هر دو دریافت می‌کنند، هرگز در انفاق کردن تردیدی به خود راه نمی‌دهند، سخاوتمندانه می‌بخشند و از اموال و ثروت‌های خود در این راه با روی گشاده استقبال می‌کنند. براساس فرمایش حضرت علی علیه السلام، خداوند روزی فقیران را در اموال توانگران مقرر داشته است (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۴۸). پس هر کس که خداوند مالی به او بخشید، باید به خویشان خود بخشش نماید و سفره مهمانی خوب بگستراند و اسیر آزاد کند و رنجیده را بنوازد و مستمند را بهره‌مند و قرض وامدار را پرداخت کند (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۴۲). یکی از اموری که در زندگی امام علی علیه السلام درخشان است و در کنار توحید و نماز و سایر برنامه‌های دینی و عبادی ایشان قرار دارد، انفاق با مال است؛ تا آنجا که در بیشتر موارد، انفاق به ایثار و مقدم داشتن دیگران بر خود تبدیل می‌شد. در یکی از جنگ‌ها، سرباز دشمن که از کرم و سخاوت علی علیه السلام در انفاق خیریه‌ای شنیده بود، نزد آن حضرت آمد و شمشیر وی را درخواست کرد؛ حضرت علی علیه السلام شمشیرش را به او بخشید. او تعجب کرد که در چنین موقعیتی، حضرت علی علیه السلام خود را خلع سلاح و دشمن را مسلح کرد. با تعجب پرسید: آیا در چنین موقعیتی خواسته مرا اجابت کردی؟ آن حضرت فرمود: از کرم نیست که سائل رد شود. آن سرباز چنان تحت تأثیر بزرگواری

امام علی علیه السلام واقع شد که همان دم شمشیر را به زمین نهاد و در حضور ایشان مسلمان و هدایت شد (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۹۸). آن حضرت در وصیت به امام حسن و حسین علیهما السلام هنگامی که ابن ملجم به آن بزرگوار ضربت زده، سفارش فراوان دربارهٔ یتیمان می‌کند که مبادا آنها را گرسنه نگه دارند (نهج البلاغه، نامه ۴۷)؛ همچنین از سفارش های امام علی علیه السلام است که در هنگام تهیدستی با صدقه دادن با خدا تجارت کنید (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۸). انفاق سرمایه‌گذاری برای آخرت است که در نامه امیرالمؤمنین علیه السلام به حارث همدانی بدان اشاره می‌فرماید: برترین مؤمنان کسانی هستند که از سه چیز (خودشان، اهلشان و مالشان) برای آخرت سرمایه‌گذاری می‌کنند (نهج البلاغه، نامه ۶۹).

روش شناسی پژوهش

در اینجا روش انجام پژوهش در سه قسمت به بحث گذارده می‌شود.

الف) روش پژوهش

هر پژوهشی براساس اهدافی که دنبال می‌کند، روش خاصی را اختیار می‌کند. هدف پژوهش حاضر تحلیل محتوای کتاب های هدیه های آسمانی دوره ابتدایی و میزان انطباق آنها با ویژگی های متقین در خطبه همام است. پس این پژوهش از نظر هدف، پژوهشی کاربردی و از نظر شیوه اجرا از نوع مطالعات کمی با استراتژی تحلیل محتوا می‌باشد. واحد تحلیل در این مطالعه، محتوای کتاب های هدیه های آسمانی دوره ابتدایی است.

ب) جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این تحقیق کتاب های درسی هدیه های آسمانی دوره ابتدایی می‌باشد که از سوی دفتر برنامه ریزی و تألیف کتاب های درسی در سال ۱۴۰۱-۱۴۰۰ تألیف و چاپ شده است. نمونه پژوهش کتاب «هدیه های آسمانی» است. این کتاب ها با توجه به ماهیت موضوع پژوهش انتخاب شده و از این رو نمونه‌گیری ما با روش هدفمند انجام گرفته است. موضوع کتاب ها طوری است که انتظار می‌رود به موضوع پژوهش پرداخته باشند. در پژوهش حاضر جامعه و نمونه یکی است؛ در واقع حجم نمونه در این پژوهش منطبق با جامعه و شامل ۹۳ درس و مجموعاً ۱۴۰۹ جمله از کل ۵۹۲ صفحه متن کتاب ها می‌باشد.

ج) ابزار اندازه‌گیری

در این پژوهش ابزار گردآوری داده‌ها از فرم‌های فیش‌برداری و سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته بهره گرفته و برای بررسی روایی ابزار اندازه‌گیری از روایی صوری و محتوایی براساس نظر متخصصان استفاده شده است. واحد ثبت در این پژوهش (متن، سؤالات تمرین‌ها و تصاویر) هستند. برای بررسی روایی محتوایی و صوری، سیاهه‌ها در اختیار اساتید علوم اسلامی و تربیتی قرار گرفت و پس از دریافت نظرات آنان، تجدید نظرها و تغییراتی به عمل آمد و فهرست نهایی تنظیم شد؛ همچنین جهت تعیین پایایی ابزار تحقیق، روش بازآزمایی به کار رفت و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون استفاده شد.

د) روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

با توجه به روش انجام پژوهش و با بررسی کتاب‌های «هدیه‌های آسمان» دوره ابتدایی، تحلیل آماري داده‌های پژوهش در سطح توصیفی انجام و در این باره از شاخص‌های فراوانی، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

جهت پاسخگویی سؤالات پژوهشی، براساس تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده در کتاب‌های هدیه‌های آسمان پایه‌های دوم تا ششم ابتدایی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به دست آوردن ضریب اهمیت آنها) تجزیه، تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل دوگانه آن پرداخته می‌شود:

جدول ۱: توزیع فراوانی شش مؤلفه کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان پایه‌های دوم تا ششم

کتاب	مؤلفه	صبر و شکیبایی	راستگویی	خضوع و فروتنی	انفاق در راه خدا	ایمان و یقین	نماز شبانه	جمع کل جملات	جملات غیرمرتبط
کتاب پایه دوم	۲۸	۴۰	۲۰	۳۸	۱۹	۲۱	۱۶۶	۰	
کتاب پایه سوم	۴۲	۴۱	۲۱	۴۳	۲۲	۳۰	۱۹۹	۳	
کتاب پایه چهارم	۵۲	۴۸	۵۱	۴۶	۴۵	۵۵	۲۹۸	۰	
کتاب پایه پنجم	۵۵	۶۱	۵۱	۶۴	۵۵	۵۲	۳۳۸	۱	
کتاب پایه ششم	۵۶	۵۴	۵۵	۵۴	۷۱	۱۱۸	۴۰۸	۲	
جمع	۲۳۴	۲۴۴	۱۹۸	۲۴۵	۲۱۲	۲۷۶	۱۴۰۹	۶	

براساس نتایج جدول ۱ در کل کتاب های هدیه های آسمان پایه دوم تا ششم ابتدایی به ترتیب به مؤلفه های نماز شبانه، ۲۷۶؛ انفاق در راه خدا، ۲۴۵؛ راستگویی، ۲۴۴؛ صبر و شکیبایی، ۲۳۴؛ ایمان و یقین، ۲۱۲ و خضوع و فروتنی، ۱۹۸ توجه شده است؛ بدین ترتیب بیشترین توجه به نماز شبانه و کمترین توجه به فروتنی بوده است.

جدول ۲: ضریب اهمیت هریک از مقوله ها در کتاب هدیه های آسمان دوم دبستان

مؤلفه ها	تحلیل	حلم (صبر و شکیبایی)	راستگویی	خضوع و فروتنی	انفاق در راه خدا	ایمان و یقین	نماز شبانه و استغفار در سحرگاهان
بار اطلاعاتی	۰/۳۰۱	۰/۳۳۸	۰/۱۰۹	۰/۳۳۱	۰/۲۰۹	۰/۲۳۱	
ضریب اهمیت	۰/۲۰۹	۰/۳۳۱	۰/۱۰۸	۰/۱۳۰	۰/۲۹۱	۰/۲۸۹	

براساس یافته های جدول ۲ در کتاب هدیه های آسمان دوم دبستان راستگویی با ۰/۳۳۸ دارای بیشترین بار اطلاعاتی و خضوع و فروتنی با ۰/۱۰۹ دارای کمترین بار اطلاعاتی می باشد؛ همچنین بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه راستگویی ۰/۳۳۱ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه خضوع و فروتنی ۰/۱۰۸ است.

جدول ۳: ضریب اهمیت هریک از مقوله ها در کتاب هدیه های آسمان سوم دبستان

مؤلفه ها	تحلیل	حلم (صبر و شکیبایی)	راستگویی	خضوع و فروتنی	انفاق در راه خدا	ایمان و یقین	نماز شبانه و استغفار در سحرگاهان
بار اطلاعاتی	۰/۴۵۲	۰/۳۶۱	۰/۲۰۹	۰/۴۵۳	۰/۲۸۹	۰/۳۳۶	
ضریب اهمیت	۰/۲۳۱	۰/۴۰۹	۰/۳۴۲	۰/۲۳۴	۰/۴۴۶	۰/۲۸۹	

براساس یافته های جدول ۳ در کتاب هدیه های آسمان سوم دبستان انفاق در راه خدا با ۰/۴۵۳ دارای بیشترین بار اطلاعاتی و خضوع و فروتنی با ۰/۲۰۹ دارای کمترین بار اطلاعاتی می باشد؛ همچنین بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه ایمان و یقین ۰/۴۴۶ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه حلم (صبر و شکیبایی) ۰/۲۳۱ است.

جدول ۴: ضریب اهمیت هریک از مقوله ها در کتاب هدیه های آسمان چهارم دبستان

مؤلفه ها	تحلیل	حلم (صبر و شکیبایی)	راستگویی	خضوع و فروتنی	انفاق در راه خدا	ایمان و یقین	نماز شبانه و استغفار در سحرگاهان
بار اطلاعاتی	۰/۴۴۱	۰/۵۶۰	۰/۴۴۸	۰/۴۹۸	۰/۴۰۳	۰/۷۸۲	
ضریب اهمیت	۰/۳۳۱	۰/۳۴۸	۰/۳۳۷	۰/۴۸۹	۰/۳۹۸	۰/۴۳۱	

براساس یافته های جدول ۴ در کتاب هدیه های آسمان چهارم دبستان انفاق در راه خدا با ۰/۷۸۲ دارای بیشترین بار اطلاعاتی و خضوع و فروتنی با ۰/۴۰۳ دارای کمترین بار اطلاعاتی می باشد؛ همچنین بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه انفاق در راه خدا ۰/۴۸۹ و کمترین

ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه حلم (صبر و شکیبایی) ۰/۳۳۱ است.

جدول ۵: ضریب اهمیت هریک از مقوله‌ها در کتاب هدیه‌های آسمان پنجم دبستان

مؤلفه‌ها	تحلیل	حلم (صبر و شکیبایی)	راستگویی	خضوع و فروتنی	انفاق در راه خدا	ایمان و یقین	نماز شبانه و استغفار در سحرگاهان
بار اطلاعاتی	۰/۶۵۱	۰/۸۹۱	۰/۵۴۲	۰/۸۷۳	۰/۶۵۱	۰/۷۶۰	
ضریب اهمیت	۰/۴۰۳	۰/۴۴۱	۰/۳۹۸	۰/۴۰۱	۰/۴۹۸	۰/۴۴۹	

براساس یافته‌های جدول ۵ در کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم دبستان راستگویی با ۰/۸۹۱ دارای بیشترین بار اطلاعاتی و خضوع و فروتنی با ۰/۵۴۲ دارای کمترین بار اطلاعاتی می‌باشد؛ همچنین بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه ایمان و یقین ۰/۴۹۸ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه خضوع و فروتنی ۰/۳۹۸ است.

جدول ۶: ضریب اهمیت هریک از مقوله‌ها در کتاب هدیه‌های آسمان ششم دبستان

مؤلفه‌ها	تحلیل	حلم (صبر و شکیبایی)	راستگویی	خضوع و فروتنی	انفاق در راه خدا	ایمان و یقین	نماز شبانه و استغفار در سحرگاهان
بار اطلاعاتی	۰/۷۳۲	۰/۶۹۹	۰/۷۰۲	۰/۶۵۳	۰/۸۷۱	۰/۹۹۱	
ضریب اهمیت	۰/۴۰۳	۰/۶۷۵	۰/۵۶۳	۰/۷۰۲	۰/۴۹۸	۰/۵۴۲	

براساس یافته‌های جدول ۶ در کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم دبستان نماز شبانه و استغفار در سحرگاهان با ۰/۹۹۱ دارای بیشترین بار اطلاعاتی و راستگویی با ۰/۶۹۹ دارای کمترین بار اطلاعاتی می‌باشد؛ همچنین بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه انفاق در راه خدا ۰/۷۰۲ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه حلم (صبر و شکیبایی) ۰/۴۰۳ است.

بحث و نتیجه‌گیری

محتوای آموزشی یکی از عناصر مهم در نظام آموزشی است که نیاز به توجهی روزافزون و پیوسته دارد، زیرا محتواسی که در ذهن و افکار دانش‌آموزان جای می‌گیرد، ذهن آنها را درگیر می‌سازد و در ساختن نگرش و رفتار آنها تأثیرگذار می‌باشد؛ بدین ترتیب در برنامه‌های درسی با گنجاندن مطالب دینی در کتاب‌های درسی دین و زندگی سبب بالابردن سطح اطلاعات دینی، رشد تعالی معنوی و شخصیتی افراد می‌شود؛ بنابراین باید برای هر جزء کلمات، جملات و مفاهیمی که در کتاب‌های آموزشی و تربیتی آمده، و قرار است آینده دانش‌آموزان را بسازد، به صورت ژرف و دقیق برنامه‌ریزی شود. در این میان لازم است به کتاب آسمانی قرآن و کلام معصومین علیهم‌السلام که موثق‌ترین منبع در انتخاب محتوای آموزشی و تربیت دینی

می باشد، دقت و توجه کافی به عمل آید. هدف پژوهش حاضر تحلیل محتوای کتاب های درسی هدیه های آسمان دوره ابتدایی و میزان انطباق آنها با ویژگی های متقین در خطبه همام بوده، که در راستای آن شش مؤلفه مفهومی مرتبط با ویژگی های متقین در محتوای کتاب های درسی هدیه های آسمان دوره ابتدایی بررسی شده است. نتایج حاصل از آن نشان داد که در بررسی ۱۴۰۹ جمله به عنوان واحد تحلیل، مؤلفه های نماز شبانه، انفاق در راه خدا، راستگویی، صبر و شکیبایی، ایمان و یقین و خضوع و فروتنی به ترتیب ۲۷۶، ۲۴۵، ۲۴۴، ۲۳۴، ۲۱۲ و ۱۹۸ فراوانی را داشته اند. در این کتاب ها به ترتیب بیشترین و کمترین ضریب اهمیت در پایه دوم مؤلفه راستگویی، ۳۳۱٪؛ خضوع و فروتنی، ۱۰۸٪؛ پایه سوم، ایمان و یقین، ۴۴۶٪ و صبر و شکیبایی، ۲۳۱٪؛ پایه چهارم، انفاق در راه خدا، ۴۹۸٪ و صبر و شکیبایی، ۳۳۱٪؛ پایه پنجم، ایمان و یقین، ۴۹۸٪ و خضوع و فروتنی ۳۹۸٪ و پایه ششم، انفاق در راه خدا، ۷۰۲٪ و صبر و شکیبایی، ۴۰۳٪ را به خود اختصاص داده اند. براساس بررسی ها و تفسیرهای انجام شده در بخش مبانی نظری این پژوهش از خطبه همام که یکی از فرازهای بلند عرفانی و تربیتی نهج البلاغه است، می توان دریافت که بنابر فرموده امام علی علیه السلام پرهیزگاران چه در شب و چه در روز (در همه حالت) خداوند را در مقابل خود درمی یابند و به کارهای نیک و پسندیده ای که خداوند آنان را حلال کرده، مشغولند و تمام فعالیت های آنان فقط برای کسب رضا و خشنودی خداوند است و آرزویی جز تقرب به درگاه الهی ندارند و آن را از خداوند در همه لحظات درخواست می کنند. در این خطبه به بیان امام علی علیه السلام، تعدادی از ویژگی های پرهیزگاران ذکر شده است که اگر همتا آهی نمی کشید و می گذاشت امام سخن خود را به پایان برد، مشخص نبود که حضرت چه تعداد از ویژگی های متقین را برمی شمرد که نشان از اهمیت آن خطبه دارد؛ همچنین از این خطبه گهربار امام علی علیه السلام می توان دریافت که این صفات متقین گویا صفات خود امامان معصوم است که برخی از آنها را امام علیه السلام برشمرد و دیگر افراد می توانند به تناسب ظرفیت وجودی خود این صفات را داشته باشند و جزء افراد صالح و پرهیزگار قرار گیرند و مورد عنایت الهی واقع شوند. یافته های حاصله از بخش کمی پژوهش و تحلیل میزان انطباق اوصاف متقین با کتاب های هدیه های آسمان پایه های دوم تا ششم ابتدایی نشان داد که در کتاب هدیه های آسمان پایه دوم ابتدایی ویژگی راستگویی بیشترین بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت را به خود اختصاص داده است. در مورد سؤال دوم

پژوهشی، نتایج نشان داد که انفاق در راه خدا بیشترین بار اطلاعاتی و ایمان و یقین بیشترین ضریب اهمیت را در کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم تحصیلی به دست آوردند. در کتاب هدیه‌های آسمان پایه چهارم دبستان، انفاق در راه خدا دارای بیشترین بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت است. در کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم دبستان راستگویی دارای بیشترین بار اطلاعاتی ایمان و یقین دارای بیشترین ضریب اهمیت است. در کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم دبستان، نماز شبانه و استغفار در سحرگاهان دارای بیشترین بار اطلاعاتی و راستگویی دارای بیشترین ضریب اهمیت است. یافته‌های این پژوهش با نتایج تحقیقات حسین اعظمی (۱۳۹۶)، رازانی (۱۳۹۶)، مظفری (۱۳۹۹)، جعفر هرنندی (۱۳۹۱)، نذری پنجگی و همکاران (۱۴۰۰) همسویی دارد. در مجموع می‌توان دریافت که در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی به همه مؤلفه‌های اوصاف متقین توجه شده است، اما توزیع بعضی ویژگی‌های متقین در محتوای کتاب‌ها و واحدهای تحلیل، تعادل و انطباق کمی دارد و باید تمهیداتی در این باره اندیشیده شود؛ زیرا تألیف کتاب‌های درسی مناسب که در آنها به مؤلفه‌های اخلاقی بها داده شود، ثمره‌ای جز نزدیک شدن جامعه به فرهنگ اسلامی و توسعه کشور نخواهد داشت و کم‌توجهی به این مسئله، اهمیت ندادن به سرمایه انسانی یک ملت است و نارسایی موجود در توجه به ویژگی‌ها و شایستگی‌های اعتقادی و اخلاقی متقین، می‌تواند بخش‌های گوناگون آموزشی دوره ابتدایی را تحت تأثیر قرار دهد و آثار و پیامدهای نامطلوبی را ایجاد کند.

پیشنهادها

- با توجه به اهمیت ویژگی‌های افراد باتقوا و تأکید بر تدوین کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان بر پایه ویژگی‌های متقین پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:
- محتوای برنامه درسی تهیه شده، در مرحله طراحی برنامه درسی کتاب‌های هدیه‌های آسمانی بیشترین انطباق را با ویژگی‌های متقین داشته باشد.
 - در تدوین کتاب‌های هدیه‌های آسمانی به حفظ تعادل در تأکید بر ویژگی‌های متقین توجه بیشتر به عمل آید تا رفتار معنوی و مذهبی فراگیران به طور مناسب پرورش یابد.
 - دست‌اندرکاران آموزش و پرورش می‌توانند به کمک آموزش‌های ضمن خدمت، اهمیت پرداختن به خطبه همام و مفاهیم مرتبط با ویژگی‌های متقین را برای معلمان، دبیران توضیح

و تشریح نمایند تا آنان در فرصت‌ها و مناسبت‌های گوناگون برای دانش‌آموزان موضوع خطبه همام و ویژگی‌های متقین را تبیین کنند.

- معلمان می‌توانند با دعوت از صاحب‌نظران و خبرگان حوزه علوم دینی به کلاس، این موضوع را برای دانش‌آموزان بهتر تشریح و تبیین کنند.

منابع

۱. القرآن الکریم
۲. نهج البلاغه
۳. ابراهیمی، مصطفی (۱۳۹۴)، «جایگاه صداقت و راستی و ارتباط آن با شخصیت علوی علیه السلام»، مکاتبه و اندیشه، (۵۰)، ۱۳-۲۵.
۴. ابراهیمیان، سید حسین و سید جواد سید علی‌زاده گنجی (۱۳۹۵)، اهمیت و ضرورت توجه به اصول اخلاق در عصر کنونی، بهشهر: آفتاب.
۵. ابن ابی‌الحدید، عزالدین ابوحامد (۱۳۷۷ق)، شرح نهج البلاغه، قم: کتابخانه مرعشی.
۶. ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۷۹ش). مناقب آل ابیطالب، قم: علامه.
۷. ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ق)، مقایس اللغه، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۸. اعرافی، علیرضا (۱۳۸۵)، اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام، ج ۷، تهران: سمت.
۹. باقری، خسرو (۱۳۸۲)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ج ۸، تهران: مدرسه.
۱۰. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۷۷ش)، غررالحکم و دررالکلم، مقدمه و تعلیق میرجلال‌الدین حسینی ارموی، ج ۵، تهران: دانشگاه تهران.
۱۱. جعفری هرندی، محمدرحیم (۱۳۹۱)، «تحلیل محتوای کتب دوره ابتدایی به لحاظ میزان توجه به مباحث مهدویت»، مشرق موعود، ۶ (۲۴)، ۱۰۷-۱۳۲.
۱۲. جمعی از نویسندگان (۱۳۹۸)، نهج البلاغه: متن، ترجمه و شرح خطبه متقین (همام)، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان.
۱۳. حسین اعظمی، باقر (۱۳۹۶)، «بررسی اوصاف متقین در قرآن کریم»، تأمل، س ۲ (۳)، ۵۳-۶۷.
۱۴. رازانی، علی حسین (۱۳۹۶)، «صفات متقین در خطبه همام از کلام حضرت علی علیه السلام و مضامین مشترک آن در ادب فارسی»، کنفرانس سراسری علمی-تخصصی نهج البلاغه با رویکرد فرهنگی، اردبیل.
۱۵. سیمپاری، شهین: علی قائمی امیری و محمد آزمند (۱۳۹۷)، «بررسی رابطه تقوی و هدایت و تأثیر آن بر سلامت اجتماعی از منظر قرآن»، قرآن و طب، ۳ (۳)، ۱۴۵-۱۵۳.
۱۶. شکوهی، غلامحسین (۱۳۷۷)، تعلیم و تربیت و مراحل آن، مشهد: آستان قدس رضوی.
۱۷. کوروش فتحی واجراگه (۱۳۹۲)، برنامه درسی به سوی هویت‌های جدید: شرحی بر نظرات معاصر برنامه درسی، تهران: آبیژ.
۱۸. گروه پژوهش در مبانی برنامه‌ریزی درسی (۱۳۹۱)، تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی چند کشور جهان، تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان.
۱۹. متقی‌زاده، عیسی و حسن یعقوبی (۱۳۹۵)، «بررسی میزان تأثیر آموزه‌های دینی کتاب دین و زندگی ۲ (سال دوم دبیرستان) از نظر دانش‌آموزان (دختر و پسر) شهرستان سبزوار»، خانواده و پژوهش، ۱۳ (۳۱)، ۴۱-۶۵.
۲۰. مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۶)، شرح نهج البلاغه المقتطف من بحارالانوار، تنظیم علی انصاریان، تهران: وزارت ارشاد.
۲۱. مظفری، امید (۱۳۹۹)، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی شش پایه ابتدایی براساس میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاقی»، پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، ۲ (۲۰)، ۲۱-۳۳.
۲۲. معادی‌خواه، عبدالمجید (۱۳۷۲ش)، فرهنگ آفتاب: فرهنگ تفصیلی مفاهیم نهج البلاغه، تهران: ذره.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۵)، پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۴. مهربان، زهرا (۱۳۹۵)، «تحلیل کیفی محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان از منظر امر به معروف و نهی از منکر»، نوآوری‌های آموزشی، ۱۵ (۱)، ۲۳-۴۶.

۲۵. ناطقی، غلامحسین (۱۳۹۳)، تربیت اخلاقی در سیره اهل بیت، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر مصطفی.
۲۶. نباتی، رضا (۱۳۹۶)، نقدانه‌ای بر کتاب محوری در نظام آموزشی ایران، پایان‌نامه دکتری دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران.
۲۷. نبی‌لو، عظیم‌الله (۱۳۹۵)، «بررسی رابطه متقابل تفکر و تقوی در قرآن»، کتاب و سنت، (۹)، ۵-۲۱.
۲۸. نذری پنجگی، حسین؛ مسعود خنجرخانی و ابوسعید داورپناه (۱۴۰۰)، «تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان براساس میزان توجه به مؤلفه‌های دعا با تأکید بر طلب شفا و سلامت»، سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، ۵ (۴)، ۲۴-۱۵.
۲۹. نصر، احمدرضا؛ حسین نظری؛ علی قائم‌پور و ستاره موسوی (۱۳۹۳)، «بررسی و تبیین تربیتی تقوا در سبک زندگی»، مهندسی فرهنگی، ۹ (۸۱)، ۹۸-۱۲۴.
۳۰. نوری، محمدرحیم؛ محمدعلی احمدوند و محمد غفاری (۱۳۹۷)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم دوره ابتدایی و میزان انطباق آنها با شایستگی‌های پایه سند برنامه درسی ملی»، خانواده و پژوهش، (۴۰)، ۶۸-۵۱.
۳۱. نوریان، محمد (۱۳۹۰)، تحلیل محتوای رسانه‌های آموزشی با تأکید بر کتاب‌های درسی، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد جنوب.
۳۲. نوریان، محمد (۱۳۹۵)، راهنمای عملی تحلیل محتوای کتبی و کیفی کتاب‌های درسی دوره‌های ابتدایی، تهران: شورا.

